

Riksintresse för kulturmiljövården

Västermo (D11)

Byn Vi, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Vården

Kunskapsvärde

Områdets kunskapsvärde ligger främst i de öppna jordbruksmarkerna som vittnar om de stora landvinningar som åstadkoms vid sjösänkningen av Hjälmarens 1877-88. De flacka åkermarkerna avvattnas av omfattande dikessystem. De nyvunna dubblerade åkermarkerna medförde större ekonomiska intäkter vilket kom att avspeglas i den lokala byggnadskulturen genom bla stora ladugårdar och stora bondgårdar. Nya marker var bla Fräkenslogen.

Bybebyggelsen utgör många gånger goda exempel på lokal och regional allmogebyggnadskultur. Lågt liggande åkermarker samt höjdparter i skogen i väster visar land respektive sjöområden före Hjälmarens sjösänkning.

Lång tidskontinuitet kan tydligt avläsas i flera kvarvarande komponenter uppkomna under ett tidsspänn på många tusen år. Kontinuiteten vittnar om den långa tid bygden varit brukad. Förhistorisk bygd representeras av stenåldersboplatsen vid S Åby samt spridda lösfynd från samma tid, bronsålderslämningar vid S Åby samt Västermo och järnåldersfornlämningar i form av gravar mellan byarna Vi och Konungsö, gravar söder om N Åby, runristning i klippa vid Hälltorp och Visbergets fornborg. Västermo medeltida kyrka och byarna Vi, Konungsö, Västermo, N och S Åby, Råby och Malmberga är alla av medeltida ursprung och har levt kvar i olika former till idag.

Riksintresset bör kunna brukas ur vetenskapligt perspektiv som studieexempel på landskap i förändring med företeelser bevarade från olika epoker både vad gäller kulturgeografiska- och förhistoriska företeelser, socialhistoriska studier eller för studier av allmän byggnadstradition och arkitekturhistoria.

Upplevelsevärde

De öppna odlingsmarkerna som utgör området centrala delar har stora upplevelsevärden. Här återfinns för

området ovanliga mycket långa siktlinjer i huvudsak i öst-västlig riktning. Vissa enskilda fornlämningar är i sig upplevelsevärda som tex runristningen vid Hålltorp och en del mer påtagliga förhistoriska gravar. Ett av de påtagligaste medeltida spåren är Västermo kyrka, kyrkan bär dock synbara spår från utbyggnationer under bla 1600-talet. De större historiskt kända byarna Vi, Konungsö, Råby och S Åby visar på ett påtagligt vis hur stor och strukturerad bybebyggelsen varit i området under långa tider. I Malmberga by återstår få traditionella byggnader.

Flacka låglänta åkermarker geografiskt kopplade till Hjälmarens visar tydligt var Hjälmarens vattennivå gick innan sjösänkningen.

I områdets centrala delar runt Vi, Konungsö och Västermo men även vid Råby ger inägomarkens växelvis småbrutna uppdelning, växelvis stordriftspräglade marker variation i upplevelsen av området. Inslaget av åkerholmar är relativt stort. Skogs- och strandzonen utmed Hjälmarens saknar i stort äldre bebyggelse. På Viboön synes ha funnits en mindre allmogehamn. Genom området löper kalklinbanan som en påtaglig vittnesbörd om 1900-talets industrialisering.

Bruksvärde

Området som sådant har stort värde för brukarna, främst markägarna i form av lant- och skogsbrukare samt tomtägare. Boende och markägare torde kunna ha stor nytta av områdets i senare tid relativt oexploaterade struktur som attraktivitetshöjande faktor. Främst de centrala delarna av området där i stort Vi, Konungsö och Västermo byar och de landskapsrum dessa omges av och ingår i utgör en väsentlig del av kulturmiljövärdet i riksintresset.

Besökande kan uppleva partier av det centrala småbrutna landskapet som mer komplext och innehållsrikt än områdets i övrigt stordriftspräglade landskap vilket rätt nyttjat är ett bruksvärde. Påtagliga fornlämningsmiljöer kan aktivt använt utgöra bruksvärden.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Området ska brukas och bebos med hänsyn till ett fortsatt bevarande av riksintressanta värden och äldre företeelser i det omgivande landskapet. Landskapets strukturer och komponenter ska vårdas och brukas för att öka förståelsen och kunskapen om riksintresseområdet. Det öppna landskapet är bärande för förståelsen av planläggningen av byarnas lägen.

Det i riksintresseområdet ingående kulturlandskapet med sina öppna inägor omgivna av skogsmark och där liggande fornlämningar, byar, gårdar och torpmiljöer med sammanbindande vägnät ska vårdas och förvaltas så att de bevaras opåverkade så långt möjligt och kan upplevas. Kyrkomiljön vårdas och bevaras.

Lokalbefolkning, besökare och fastighetsägare ska vara medvetna om områdets värden så brukandet blir varsamt och en tillgång för bygden och samhället i övrigt.

Det innebär att:

- Åtgärder ska genomföras på ett sådant vis att inte kunskapsbärande företeelser påverkas negativt. Kunskapsspridande åtgärder ska främjas.
- Åtgärder i området ska i alla lägen underordna sig utpekade värden.
- Den öppna åkermarken ska brukas och inte planteras med högväxande gröda som omöjliggör att man kan se mellan byar och i längre siktlinjer.
- Bete av hagar, hävdande av bryn och ängar bör underlättas. Öppna diken bibehålls.
- Bebyggelse underhålls på antikvariskt anpassat vis.

- Ny bebyggelse underordnas befintlig bebyggelses placering, struktur och utformning.
- Upplevelsebara fornlämningar bevaras.
- Befintligt vägnät nyttjas och underhålls men bibehålls småskaligt.

Beskrivning

Naturgeografi och dagens landskapsbild

I huvudsak flacka lermarker med låga skogsklädda höjder av morän. I dalgångarnas bottnar bildar tunga postglaciala leror åkermark. De västra delarna har utgjort sjöbotten tom 1878 då Hjälmarens genomgick ett sjösänkingsprojekt, bla den sk Fräkenslogen. I brytområdena mellan dessa naturtyper finns bryn, samt hagmarker med glesare trädbevaxning. Den öppna marken runt Vi, Konungsö, Västermo och N och S Åby domineras idag av stordrift vad gäller jordbruket. Här har åkermarken ofta täckdikats och omges inte av brynväxtlighet. I områdets centrala delar kan fortfarande spår av ett äldre småskaligare jordbruk skönjas genom ett flertal utskiftade gårdars placeringar, flera åkerholmar, större förekomster av hag- och ängsmarker samt flikigare åkersystem. I väster domineras skog zonen mot Hjälmarens ständer.

Spritt i området finns åkerholmar med odlingsrösen. De öppna fälten domineras av hävdad åkermark i stordrift. Större åkergården är avgränsade och korsade av djupa diken. På impedimenthöjder och krön finns enstaka fornlämningar.

Dagens brukande

Åkerbruk, tomtmark, skogsbruk, trädesmark och ställvis beteshagar. Friluftsliv.

Dagens bebyggelsestruktur

Bebyggelsen i riksintresset är i huvudsak placerad i höjdlägen och omges av brukningsmarker. Starkt representerat är traditionellt utformade och placerade gårdar från 1800-, och början av 1900-talen kopplade till agrar verksamhet. Byn Vi består i huvudsak av byggnader från 1700 - tidigt 1900-tal. Byn är belägen på två intilliggande åssträckningar, mellan dessa fanns tidigare en mellanliggande mindre sjö. Bebyggelsen ligger på var sida om bygatan och har bitvis stadsliknande täthet. Bostadshus är placerade närmast vägen men är vända in mot gården medan ekonomibyggnaderna är placerade innanför dessa mot inägomarken. Vi skiftades från ca 30 gårdars storlek till omkring hälften i samband med laga skiftet 1849-53. Flertalet flyttade ut sina gårdar till nya lägen som i viss mån ännu är bosatta bla längs vägen väster om byn. Dominerande var enkel- och tvåvåningshus.

Öster om Vi ligger byn Konungsö i något mer stenbunden terräng. Byn har troligen förhistoriska anor då ett järnåldersgravfält gränsar till byn. År 1801 genomfördes laga skifte i byn som då hade fyra gårdar. Bebyggelsen är än idag dominerad av agrarbebyggelse från 1800-talet.

Norr om Konungsö är byn Vallby, en av de ursprungliga medeltida byarna i området. Stora delar av byn är utskiftad.

Västermo utgör sockencentra med kyrka. Av det historiska Malmberga by som låg öster om kyrkan återstår få rester då den inkorporerats i det moderna Västermo. Norr härom är Råby med några större fd gårdar. Utöver övriga nämnda större byar förekommer utskiftade gårdar i höjdlägen längs de öppna brukningsmarkernas kantzoner samt enstaka torp. Vägnätet är småskaligt förutom landsvägen i öst-västlig riktning genom områdets norra delar. Vid Hjälmarens återfinns enstaka äldre båthus samt båtlämningar. Zonen saknar i stort bebyggelse från tiden före sjösänkningen. Viss bebyggelse i form av moderna villor och fritidshus finns idag längs Hjälmarstranden. På Viboön finns en aktiv camping.

Rabostan ingår i befintligt riksintresseområde men avses med detta förslag till ny gränsdragning utgå med anledning av kraftiga förändringar av den ursprungliga bebyggelsestrukturen och utformningen. Platsens

ursprung är boende för obesuttna, hantverkare och indelta soldater utan egen mark i socknen. Under 1800-talets senare del kom Rabostan att utvecklas till ett lokalt bygdecentrum för västra sockendelen. Här fanns affär, frikyrka, åldringshem, såg, kvarn och småindustri. Här dominerar idag nyare bebyggelse med modern utformning. Ännu idag finns en mindre teknisk industri i Rabostan.

Öster härom finns byn Södra Åby, en radby med bostadsbebyggelse med flyglar belägen på sydöstra sidan av landsvägen. Ekonomibebyggelse bestående av ladugårdar, lador, stall och magasin återfinns lagda i en lång rad utmed sydöstra sidan av byvägen. Bebyggelsen är i allmänhet förfallen.

Norr om Norra Åby har funnits en kvarnanläggningen vid Kvarntorp.

Historiska skikt

Förhistorisk tid – Stenåldersfynd och en boplats påvisar tidig mänsklig etablering. De grunda havsvikar som fanns här utgjorde goda jakt- och fiskemarker. Bronsåldersgravar visar kontinuitet i bosättningen in i järnåldern. Ett flertal gravfält intill befintliga historiska byar från den tiden visar att flera byar i området har ett förhistoriskt ursprung, t.ex. Konungsö, S och N Åsby,

Medeltid – Byarna i området kan anses finnas under hela medeltiden. Västermo kyrka anläggs centralt i den medeltida åkerbygden på bygränsen mellan Råby och Malmberga byar.

Nyare tid – bebyggelselägen för de största byarna vittnar om deras långa kontinuitet. Utskiftningar har dock minskat dess storlek. Stora ekonomibyggnader påvisar god jordbruksekonomi och områdets bördiga karaktär. Nyvunnen odlingsmark genom sjösänkningen har ytterligare bidrag till god agrar ekonomi för områdets bönder. Det bör utredas vilken relation områdets bönder haft till sätesgården Stora Sundby som gränsar i öster. Obesuttna och obemedlade växte som samhällsgrupp under 1700-1800-talen så till den grad att bisamhället Rabostan uppstod. Den moderna tiden kom till Västermo när kalklinbanan byggdes på rekordkort tid genom området under 1940-talets början för att transportera kalksten från Forsby till Köping för betong- och cementtillverkning under andra världskriget.

Värdetext 1987

Västermo: Odlingslandskap med glest äldre vägnät och de trots laga skiftet väl sammanhållna byarna. Vi, Konungsö och Södra Åby. Såväl bebyggelsen i byarna som i de utskiftade gårdarna är uppförda i enhetlig stil och belyser olika tiders byggnadsskick. Det finns stora ekonomibyggnader som har sin bakgrund i de arealvinster man under 1800-talet erhöll genom sjösänkingsföretag vid Hjälmaran.

Historiska näringar

Lantbruk, skogsbruk, fiske, förindustriell produktion

Kommunikation

Sjöfart, vägtransport. (Linbana- enbart genomfart)

Samhällsfunktioner

Sockencentrum, frikyrka, åldringsvård, affär

Makt

Agrara- och socioekonomiska funktioner kopplade till detta har dominerat. Småföretagande i Rabostan under 1900-talet.

Vems landskap

Idag dominerar jordbruket upplevelsen av de centrala delarna av landskapet i riksintresset, undantaget är skogszonerna i norr och de västra delarna som kan upplevas som oexploaterade och glesbefolkade. Stora delar av fullåkersbygden kan upplevas avfolkad men de större byarna dominerar istället bebyggelsemässigt och befolkningsmässigt. Idag utgör Västermo med kyrkan sockencentrum parallellt med Rabostans bebyggelseansamling.

Visuella/ historiska samband

Kontinuitet mellan olikåldriga fornlämningar. Siktlinjer och landskapsrum över de öppna markerna och mellan de välbevarade agrara bebyggelsesamlingarna i de större byarna. Järnåldersgravfält intill byar. Omgivande dessa, i princip orört jordbrukslandskap från sekelskiftet med få moderna bebyggelseinslag. Lågt exploaterad Hjälmarsstrand som i princip helt domineras av skog. Rabostan som sekundär enhet tillkommen utanför de traditionella bytomterna som resultat av befolkningsöverskott och markbrist.

Koppling till naturgeografi

Bebyggelsen och fornlämningar ligger i de högre lägena. Åkermark på de lägre lerjordarna i dalgångarna - dikningsföretag. Oexploaterad mark i skogsområdena.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Västermo (D11)

Socken: Västermo

Kommun: Eskilstuna

Karaktärstyp: (Odlingslandskap 1996), Centralbygd (2011)

Karaktärsord: odlingslandskap, fornlämningar, sammanhållen bybebyggelse, sjösänkingsmarker

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Kyrkomiljön, 4 kap. KML

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

Skydd för bebyggelsemiljöer, 8 kap PBL

Ej utrett:

Riksintresse för friluftslivet 3 kap. 6 § MB

RI Rörl Fril 4 kap. 2 § MB

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

Landskapsrummen med öppen odlingsmark inkluderas i riksintresset så att t.ex hela Råby medeltida byläge omfattas. Mindre justeringar sker väster och öster om Visbergets fornborg för att tydligare fånga mer sammanhållna landskapsrum.

Rabostan exkluderas p.g.a. låg autenticitet och stora fysiska förändringar. Platsen är inte kulturhistoriskt ointressant i sitt sammanhang med övriga äldre byar men då den tappat mycket av sina historiska fysiska spår bedöms miljön inte ha värden av riksintresse.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Förhistorisk tid	Bronsålderslämningar vid Västermo och S Åby. Järnåldersgravfält i området visar på byenheter med förhistoriskt ursprung, Vi, Konungö, N och S Åby.		Vattenfarleder, Kungsörsåsen	Hövdingadöme	Ortnamn och fornlämningskarta
Medeltid	Vi, Konungö, Åby, Råby, Vallby	Jordbruk, fiske	Vattenfarleder, Kungsörsåsen, vägnät	Kungadöme / kyrkan	Västermo kyrka
1600-talet – 1800-talet	Medeltida byar växer, Rabostan för obesuttna och indelta. Skiftesreformer flyttar gårdar.	Jordbruk, fiske. Sjösänkning 1878. Mindre förindustriell tillverkningsindustri	Vägnät, sjöfart	Stormaktstid tom 1719. Industrialism och urbanisering.	Fräkenslogen (nyvunnen mark), med avvattningsdiken. Överstora ladugårdar. Bybebyggelsen i Vi.
1900-talet	Nytt sockencentra i Rabostan	Jord- och skogsbruk	Vägnät, sjöfart, kalklinban.	Välfärdssamhället	Kalklinbanan över åkerfälten